

Strzelczyk, Jerzy

"Irland und die Christenheit, Irland and Christendom. Bibelstudien und Mission. The Bible and the Missions", hrsg. von Proinséas Ní Chatháin und Michael Richter, Stuttgart 1987 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 79/2, 362-367

1988

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

zamiast przedstawić wypróbowane już metody badań nad tym zagadnieniem w starożytności usiłuje stosować kwestionariusz badawczy historyków nowożytnych do skąpych źródeł starożytnych.

Iza Biezuńska-Matowist

Irland und die Christenheit, Ireland and Christendom. Bibelstudien und Mission. The Bible and the Missions. Herausgegeben von Proinséas Ní Chatháin und Michael Richter, Veröffentlichungen des Europa Zentrums Tübingen, Kulturwissenschaftliche Reihe Klett-Cotta, Stuttgart 1987, s. XII, 523.

W badaniach nad społeczeństwem iryjskim we wcześniejszym średniowieczu oraz nad wielorakimi oddziaływaniami kulturowymi Iroszkotów na Wyspach Brytyjskich i w Europie kontynentalnej, które przeżywają rozkwit, wyraźną cezurę stanowi rok 1979. Wówczas odbyła się pierwsza z (dotąd trzech) międzynarodowych konferencji naukowych poświęconych zagadnieniu „Iryjczycy a Europa”. Konferencja w Tybindze w 1979 r. zorganizowana została przez wymienione w nagłówku Europa Zentrum, które też — obok University College w Dublinie (Board of Medieval Studies) — było współorganizatorem dwóch kolejnych konferencji z tego cyklu (1981 i 1984) w Dublinie¹. Do opublikowanych w latach 1982 i 1984 materiałów dwóch pierwszych konferencji² dołączył ostatnio okazały i nawiązujący nie tylko koncepcyjnie i merytorycznie, ale także pod względem szaty edytorskiej, do swych poprzedników, tom materiałów z konferencji z 1984 roku.

O ile konferencja z 1979 r. (oraz dwuczęściowy zbiór jej materiałów) miała bardziej uniwersalny charakter, obejmując niemal wszystkie epoki i aspekty dziejów iroszkockich we wcześniejszym średniowieczu, rozpatrywane głównie (choć nie wyłącznie) z punktu widzenia ich ponadregionalnych oddziaływań, o tyle kolejne konferencje poprzez ograniczenie tematyczne (nie zawsze co prawda konsekwentnie przeprowadzone) obrad mogły osiągnąć wysoki stopień koncentracji badawczej, co między innymi zapewniło materiałom z tych konferencji trwałą wartość. Widoczne to było już w roku 1981, gdy obrady toczyły się na temat „Kościół we wczesnym średniowieczu”, a grupę rozpraw bezpośrednio dotyczących wczesnych dziejów Kościoła iryjskiego w sposób interesujący uzupełniały prace dotyczące iryjskiej architektury i sztuki sakralnej, prawa kanonicznego i świeckiego, języka i literatury, podczas gdy problematyka oddziaływań i związków pomiędzy Irlandią a Europą została ograniczona do odrębnej grupy. Konferencja z 1984 r. została jeszcze wyraźniej sprofilowana, a kwestia europejskich związków społeczeństwa i kościoła iryjskiego ponownie wysunęła się na czoło obrad. Tytuł publikacji, którą tu pragniemy przedstawić, trafnie oddaje jej główną treść. Stanowią ją studia egzegetyczne Iroszkotów oraz misje (nie tylko iryjskie) w Europie wczesnego średniowiecza, przy czym organizatorom zależało na tym, by wyjść poza krąg Europy „rzymskiej”, co znalazło wyraz w tematyce konferencji duńskiej: „Studia biblijne i chrystianizacja nieromańskich ludów Europy”, i co

¹ W ostatniej z nich zob. komunikat w KH r. XCII, 1985, nr 1, s. 201—203.

² *Die Iren und Europa im früheren Mittelalter*, hg. v. H. Löwe, Teilband 1—2, Stuttgart 1982, s. XVIII, 1083 (por. J. Strzelczyk, *Iroszkoci w Europie średniowiecznej*, „Nasza Przeszłość” t. LXI, 1984, s. 5—43); *Irland und Europa, Die Kirche im Frühmittelalter*, hg. von P. Ní Chatháin u. M. Richter, Stuttgart 1984, ss. XVII + 458 (por. rec. J. Strzelczyk, KH r. XCII, 1985, nr 4, s. 938—944).

zostało także w zasadzie (z której wyłamał się jedynie ważny skądinąd artykuł J. N. Hillgartha) utrzymane w omawianej księdze materiałów konferencji.

Na publikację, poza przemówieniami powitalnymi (z których na uwagę zasługuje wygłoszone w trzech językach — goidelskim, angielskim i niemieckim — przemówienie dobrego znawcy tematyki, prymasa Irlandii, kardynała Tomása O'Fiaich, który był pilnym uczestnikiem obrad), złożyło się 27 rozpraw oraz podsumowujący artykuł P. Ní Chatháin, „Early Ireland and Western Christendom: the Bible and the Missions” (s. 473—504). Wspomnianych 27 rozpraw uszeregowano w pięć grup, zatytułowanych kolejno: „Tekst Biblii we wczesnym średniowieczu”, „Tekst biblijny i egzegeza”, „Podstawy literackie i teksty prawne”, „Misje”, „Iryjczycy a Słowianie zachodni”. W pierwszej grupie znalazł się tylko jeden tekst, Martina McNamary, „The text of the Latin Bible in the early Irish Church. Some data and desiderata” (s. 7—55). Po krótkiej analizie stanu badań nad wczesnymi łacińskimi przekładami Starego i Nowego Testamentu w ogóle oraz stanu nowoczesnego edytorstwa w tym zakresie, autor szczegółowo przedstawił dzieje badań egzegetycznych nad tekstami pochodzenia iryjskiego, podając m.in. listę edycji oraz omówienie bezpośredniej (rękopisy z tekstami biblijnymi) i pośredniej (jedynie poprzez teksty innego rodzaju) tradycji tekstu poszczególnych części Pisma Świętego w Irlandii i w kręgach iroszkockich poza samą wyspą. Mimo niezaprzecznego wpływu Starego Testamentu na prawo i wyobrażenia polityczne Iryjczyków, okazuje się, że w iryjskiej tradycji rękopiśmiennej księgi Starego Testamentu (z wyjątkiem Psalmów) są bardzo słabo reprezentowane. Artykuł McNamary stanowi bez wątpienia niezmiernie solidną podstawę do dalszych badań nad iryjskim wkładem do kształtowania się tekstu Biblii łacińskiej.

Egzegeza biblijna była, jak wiadomo, dziedzina, w której Iryjczycy w wiekach VII—VIII wnieśli ogromny w skali całej Europy łacińskiej wkład. Dokumentuje go i komentuje osiem rozpraw zgromadzonych w drugim dziale recenzowanej pracy. Rezygnując z dokładnego przytaczania tytułów, wymienię jedynie te rozprawy w sposób opisowy. Raymond Kottje zanalizował pochodzący z około roku 700 zbiór przepisów i postanowień prawnych, przepisanych dość mechanicznie co do treści, ale swobodnie co do układu, z czterech (poza Genesis) ksiąg Pięcioksiągu Mojżesza (stąd tytuł w późniejszym rękopisie „Liber es lege Moysis”). Kwestia zakresu obowiązywania zbioru w sensie prawnym w społeczeństwie iryjskim nie jest dotąd jasna, choć istnieją poszlaki, że przynajmniej regionalnie „Liber” taką funkcję spełniał, ale niezależnie nawet od tej kwestii, zabytek zasługuje niewątpliwie na uwagę jako przejaw tendencji wykorzystania Starego Testamentu „w charakterze bezpośredniej normy życia chrześcijańskiego”. Oto zarazem głos do poruszonej wyżej kwestii szczególnie silnych oddziaływań Starego Testamentu na społeczeństwo iryjskie we wcześniejszym średniowieczu. Gerard MacGinty zajął się zabytkiem egzegetycznym pochodzenia iryjskiego szczególnej miary, traktatem „De mirabilibus Sacrae Scripturae” (powstałym około połowy VII w.), którego nieznanemu autorowi określa się imieniem Augustyna (być może w zamiarze schronienia się pod autorytet Ojca Kościoła). Traktat zawiera zestawienie wszelkich nadprzyrodzonych wydarzeń (mirabiliów) z Pięcioksiągą, historycznych ksiąg Starego oraz z Nowego Testamentu, wśród których znajdujemy obserwacje i rozważania nie obojętne z punktu widzenia wiedzy przyrodniczej mieszkańców Irlandii (np. opis zwierząt żyjących w Irlandii, opis przypływów morskich, który *nota bene* posłużył autorowi niniejszej rozprawy do podjęcia próby określenia ojczyzny „iryjskiego Augustyna”). Poprzez nieco późniejszy traktat iryjski, „Liber de ordine creaturarum”, „De mirabilibus...” wywarł

wpływ na „De natura rerum” Bedy Czcigodnego. Martin McNamara i Joseph F. T. Kelly dokonali analizy innego wybitnego zabytku wczesnoiryjskiej egzegezy, jednego z niewielu obejmujących cały tekst Pisma Świętego, zatytułowanego w rękopisach „Pauca problemata de enigmatibus ex tomis canonicis”, a potocznie nazywanego począwszy od podstawowej pracy Bernharda Bischoffa³ „Das Bibelwerk” lub po angielsku „The reference Bible”. McNamara zajął się częścią starotestamentową, a Kelly nowotestamentową, przy czym obaj autorzy skoncentrowali się na konstrukcji komentarza oraz na analizie źródłowej.

Jednym z wielu świadków iryjskiej działalności intelektualnej zachowanych na kontynencie jest rękopis nr 908 biblioteki klasztoru w Sankt Gallen (którego związki z Iryjczykami są wielokrotnie bezpośrednio potwierdzone źródłowo)⁴. Rękopis pochodzi z północnej Italii, datowany jest na wieki VIII—IX, a zawiera komentarze biblijne, teksty teologiczne, fragmenty kazań, tzw. „Joca monachorum” (rodzaj zagadek) oraz glosarze łacińskie. Rękopis sanktgalleński stał się przedmiotem studium Charlesa D. Wrighta, który dostrzegł w nim szczególnie żywe ślady tradycji apokryficznej. Częściowo dotąd jedynie opublikowany traktat „Catechesis Celtica” zbadał z punktu widzenia elementów iryjskich Diarmuid O’Laoghair, natomiast Patrick McGurk przedstawił stan wiedzy na temat ewangeliarzy w krajach celtyckich do połowy IX wieku. Próinséas Ní Chatháin zajęła się glosami iryjskimi w słynnym w nauce rękopisie (zawierającym Listy św. Pawła Apostoła) z Würzburga M.p.th.f. 12. Znaczenie poznawcze dawnych glos rękopiśmiennych zostało już dawno dostrzeżone w nauce; w odniesieniu do działalności Iroszkotów w Europie właśnie materiał glosatorski, starannie zresztą wydany drukiem⁵, posiada niejednokrotnie wyjątkową rangę.

W dziale „Podstawy literackie i teksty prawne” znalazł się również osiem rozpraw. Pádraig P. O’Néill zajął się datowaniem i kwestią autorstwa traktatu Apgitir Chrábaid („Alfabet pobożności”), staroiryjskiego traktatu prozą o doskonaleniu duchowym, powstałego zdaniem autora około roku 600, reprezentującego zatem bardzo wczesną fazę monastycyzmu iryjskiego. Maura Walsh zanalizowała słynny list w sprawie obchodzenia Wielkanocy, skierowany przez Cummiana do przełożonych klasztoru w Iona, oraz anonimowy komentarz do ewangelii według św. Marka, od czasów B. Bischoffa przypisany temuż Cummianowi, dochodząc do wniosku o iryjskim pochodzeniu autora komentarza, bez wiążących wszakże dowodów za autorstwem właśnie Cummiana. Podający za swego autora św. Cypriana traktat „De duodecim abusivis saeculi” (powstały prawdopodobnie przed połową VII w.) jest przedmiotem studium Aidana Breana; autor szczególną uwagę — stosownie do tematyki konferencji — poświęcił problematyce biblijnej w tym traktacie. Jean-Michel Picard wykazał, że Adamnan (autor „Vita Columbae” oraz „De locis sanctis”) korzystał z różnych tekstów biblijnych, oprócz Wulgaty na pewno — przynajmniej w odniesieniu do Starego Testamentu — z tzw. „Vetus Latina”, a nawet, być może, nie był mu obcy tekst Septuaginty.

Oprócz egzegezy biblijnej, Iryjczycy we wczesnym średniowieczu znakomicie rozwinęli studia gramatyczne. Jeden z czołowych dziś znawców tej tematyki,

³ B. Bischoff, *Wendepunkte in der Geschichte der lateinischen Exegese im Frühmittelalter*, „Sacris Erudiri” t. VI, 1954, s. 189—279 (II wyd. w tegoż *Mittelalterliche Studien* t. I, Stuttgart 1966, s. 205—273).

⁴ Zob. J. Strzelczyk, *Iroszkoci w Europie środkowej. Formy oddziaływania na przykładzie Alemanii*, [w:] *Niemcy-Polska w średniowieczu*, Poznań 1986, s. 29—46.

⁵ H. Zimmer, *Glossae Hibernicae* (...), Berlin 1881; *Thesaurus Palaeohibernicus*, ed. by W. Stokes and J. Strachan t. I—II, Cambridge 1901.

Bengt Löfstedt, zwrócił uwagę na traktat gramatyczny, jak się okazuje niewątpliwie iryjskiego pochodzenia, przechowany we fragmentarycznie zachowanym rękopisie wüzburgskim. Maurice P. Sheehy natomiast zajął się wpływami biblijnymi na najsłynniejszy z łacińsko-iryjskich zwodów prawnych — „Collectio canonum Hibernensis”.

Szerszych problemów życia społecznego i ideologii politycznej wczesnośredniowiecznej Irlandii dotyczą dwa kolejne artykuły. Pierwszy z nich, pióra Hermanna Moisla, „The Church and the native tradition of learning in early medieval Ireland” (s. 258—271), usiłuje rozszyfrować mechanizmy adaptacji przez Kościół iryjski pewnych wątków rodzimej, przedchrześcijańskiej tradycji historycznej. Na przykładzie podania o nawróceniu przez św. Patryka rodu panującego w pogańskim sanktuarium Tara, Moisl dochodzi przejrzystych politycznych i polityczno-kościelnych (aspiracje biskupów z Armagh) uwarunkowań tego rodzaju manipulacji tradycją historyczną. Ułatwiało je unikalne w skali całej Europy zjawisko ciągłości warstwy społecznej uczonych (filidów) i jej funkcji zarówno w czasach pogańskich, jak i (po wyłączeniu uprzednich funkcji sakralnych) chrześcijańskich. Donnchadh O’Corráin, zbadawszy uprzednio⁶ wpływ prawa kanonicznego na prawo świeckie w dawnej Irlandii, rozszerzył obecnie swe badania na różnorodne (jak się okazuje) oddziaływanie Starego Testamentu na irlandzkie prawo rodzime („Irish vernacular law and the Old Testament”, s. 284—307).

Grupy czwarta i piąta dotyczą w zasadzie tego samego zagadnienia misji i udziału w nich elementu iroszkockiego, z tym że do drugiej z nich zaliczono artykuły dotyczące bezpośrednio świata słowiańskiego. Stanowi to interesujące z punktu widzenia nauki polskiej *novum*, jako że w materiałach dotychczasowych konferencji problematyka słowiańska pojawiała się jedynie sporadycznie i jak gdyby na marginesie innych zagadnień. J. N. Hillgarth („Modes of evangelization of Western Europe in the seventh century”, s. 311—331), koncentruje się na państwie merowińskim ze względu na nieporównanie w stosunku do innych obszarów bogatszą i różnorodniejszą podstawę źródłową. Z wielu kwestii poruszonych w tej rozprawie podniemiemy tu tylko obserwację, iż w VII wieku Kościół chrześcijański wyraźnie rozpoczął proces „wychodzenia z miast” i penetrowania obszarów wiejskich. „The debt of the early English Church to Ireland” (s. 332—346) usiłuje rozpoznać James Campbell; aczkolwiek okazuje się on *incalculable*, był na pewno znaczny i przejawiał się w różnych formach, niejednokrotnie nie łatwo uchwytnych w źródłach i — można zaryzykować sąd — chyba nie zawsze ówczas jasno uświadomianych sobie przez przedstawicieli obu, nieraz głęboko zwaśnionych stron. Niemniej ciekawy i inspirujący jest artykuł Iana Wooda, „Pagans and Holy Men, 600—800” (s. 347—361), którego przedmiotem jest — niezbyt mimo powodzi literatury hagiograficznej plastycznie jawiący się w źródłach — sam moment działalności misjonarzy wśród pogan oraz ścieranie się dwóch obcych sobie systemów wartości. Zauważmy, że autor wciągnął do swych rozważań dane z dwóch najstarszych żywotów św. Wojciecha, wysoko ceniąc precyzję hagiografów w przedstawianiu motywów i samego przebiegu (w tym wypadku niestety zlikwidowanej w zarodku) akcji misjonarskiej. Jeżeli chodzi o jeden z aspektów konfrontacji, mianowicie trudności związane z różnicami językowymi pomiędzy misjonarzami a nawracanymi, któremu Wood poświęcił także nieco uwagi w omawianym studium, można by obecnie uzupełnić i pogłębić

⁶ D. O’Corráin, *Irish law and canon law*, [w:] *Irland und Europa. Die Kirche im Frühmittelalter*, (1984), s. 157—166.

egzemplifikację w oparciu o zestawienie materiału dotyczącego Słowiańszczyzny pióra Jana Leśnego⁷. Michael Richter zbadał „Practical aspects of the conversion of the Anglo-Saxons” (s. 362—376) w VII stuleciu, nawrócenie Anglo-Sasów traktując jako przykład jednej z dwóch możliwych wówczas dróg chrystianizacji — pokojowej, kierowanej przez rodzime czynniki władcze (w przeciwieństwie do wymuszonej konwersji Sasów kontynentalnych za panowania Karola Wielkiego). Postaci Wilfrйда z Yorku i jego stanowisku wobec podjętej wbrew niemu reorganizacji Kościoła angielskiego w drugiej połowie VII wieku dotyczy artykuł Hanny Vollrath, „Taufliturgie und Diözesaneinteilung in der frühen angelsächsischen Kirche” (s. 377—386).

Ważnego zagadnienia w ciekawy sposób dotyczy rozprawa Wolfganga Haubrichsa, „Die Angelsachsen und die germanischen Stämme des Kontinents im frühen Mittelalter: sprachliche und literarische Beziehungen” (s. 387—412), choć ściśle rzecz biorąc oddaliła się ona dość znacznie od iryjskiej tematyki konferencji. W dziejach wzajemnych kontaktów językowych i umysłowych pomiędzy „Sasami rozdzielonymi morzem” wyróżnił Haubrichs trzy fazy: od końca VII do początku IX w. (silne oddziaływanie Anglosasów jako misjonarzy, założycieli klasztorów, organizatorów życia kościelnego), wiek IX (niemal zupełna redukcja oddziaływań), okres ottoński (ponowne ożywienie, spowodowane lub przynajmniej przyspieszone nawiązaniem stosunków politycznych i dynastycznych; w tej fazie kierunek oddziaływań się częściowo odwrócił — teraz na Sasów insularnych zaczęły oddziaływać wpływy literatury Sasów niemieckich).

W grupie prac poświęconych misjom iryjskim wśród Słowian zachodnich (niepotrzebnie tak sformułowano, skoro misje te objęły, a nawet tam się rozpoczęły, także Słowiańszczyznę południową) znalazły się cztery artykuły. Herwig Wolfram („Virgil of St Peter's at Salzburg”, s. 415—420) niewiele mógł dodać do swych wcześniejszych prac na temat „apostoła Karantanii”; obchodzony w 1984 r. jubileusz 1000-lecia śmierci Wergiliusza zaowocował niejedną pracą na ten temat, poważnie przyczyniając się do lepszego jego poznania⁸. Jako gruntowne wypadnie określić studium Heinza Dopscha, „Die Salzburger Slawenmission im 8./9. Jahrhundert und der Anteil der Iren” (s. 421—444); wydaje się, że od lektury tego studium należy odjąć zapoznawać się z kwestią misji salzburskiej wśród Słowian. Jerzy Strzelczyk, „Irische Einflüsse bei den Westslawen im Frühmittelalter” (s. 445—460), starał się zebrać wszelkie uchwytnie źródłowo ślady działalności Iroszkotów wśród Słowian karantańskich, Połabian i w Polsce, uwzględniając także wpływy pośrednie (literackie itd.), wykraczając z konieczności poza wczesne średniowiecze⁹. Słynnym zabytkom Fryzyńskim poświęciła rozprawkę Věra Čapková („The Freising Monuments” s. 461—470). Nie

⁷ J. Leśny, *Znajomość języka słowiańskiego we wczesnej fazie chrystianizacji (przyczynek do metod misyjnych na pograniczu słowiańsko-germańskim)*, [w:] *Etnolingwistyczne i kulturowe związki Słowian z Germanami*, Wrocław 1987, s. 99—114.

⁸ Por. J. Strzelczyk, *Pierwszy apostoł Słowian i jego epoka*, PH t. LXXVIII, 1987, z. 2, s. 279—288 (o pracy zbiorowej *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*, Salzburg 1984).

⁹ Zbliżona polska wersja mego artykułu. *Iroszkoci i wpływy iroszkockie na ziemiach polskich*, ukazała się na łamach ZH t. L, 1985, z. 3, s. 17—31; wersja rozszerzona o problematykę ziem niemieckich, *Iroszkoci i ich rola kulturowa w Europie środkowej*, w pracy zbiorowej *Etnolingwistyczne i kulturowe związki...* (jak w przyp. 7), s. 117—167. W związku z rękopisem nr 43 Biblioteki Kapitulnej na Wawelu, opisanym w 1937 r. przez P. Davida, zawierającym zbiór kazań wielkopostnych pochodzenia iroszkockiego (*nota bene* nawiązują do niego niektórzy autorzy prac omówionych powyżej, zwłaszcza Laoghaire, McNamara

zabrakło w niej także rozważenia możliwych (ale jedynie pośrednich) powiązań iryjskich; zasadność niektórych z nich (zresztą wysuniętych przez autorkę w sposób hipotetyczny) wydaje się wątpliwa, ale decydujący głos w tej sprawie należy do językoznawców.

O zamykających i podsumowujących uwagach współredaktorki tomu była już mowa wyżej. Całości dopełniają wykazy stosowanych skrótów, cytowanych rękopisów, glos iryjskich, cytowanych źródeł prawnych, cytatów biblijnych oraz łączny indeks. 10 tablic (s. 177—188) przynosi podobizny kilku stron rękopisów analizowanych przez niektórych autorów. Podobnie jak w przypadku wcześniej opublikowanych materiałów z poprzednich konferencji z cyklu „Irlandia i Europa we wczesnym średniowieczu”, omówiony tu tom wypadnie ocenić bardzo wysoko. Inspirująca rola podjętej pod koniec lat siedemdziesiątych inicjatywy międzynarodowego ożywienia badań nad fenomenem iryjskim przynosi wymierne owoce. Ze względu na wybitną rolę elementu iroszkockiego w dziejach Kościoła i całej cywilizacji europejskiej, znaczenia tych badań nie sposób przecenić.

Jerzy Strzelczyk

Corpus Inscriptionum Poloniae t. IV: *Województwo Włocławskie* z. 1: *Kujawy Brzeskie*, zebrali, opracowali, wstępem i komentarzem opatrzyli Andrzej Mietz i Jan Pakulski, pod redakcją Jana Pakulskiego, Włocławek—Toruń 1985, s. 303, 3 nlb., 24 il., kolorowa wkładka, tabela, mapy i streszczenie franc. wstępu (kontrtytuł w języku łacińskim).

To już czwarty tom (po łacinie: *volumen quintum!*), zeszyt pierwszy wydawnictwa zakrojonego na szeroką skalę, mającego na celu opracowanie i wydanie inskrypcji z obszaru Polski, w wyniku badań ogólnokrajowych nad zabytkami epigraficznymi. Staraniem Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, otrzymaliśmy tom przygotowany w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu. Wydawcy, Andrzej Mietz i Jan Pakulski, zamieścili w nim 215 inskrypcji zachowanych i 79 zaginionych. Te ostatnie wydano „tytułem eksperymentu, aby unaocznić badaczom ich wymiar ilościowy i jakościowy” (s. 11 wstępu). Zmieniono zasady prezentacji. Dotychczas obowiązywał układ alfabetyczny (według miejscowości); tu zastosowano układ chronologiczny, „pozostawiając odbiorcy rozstrzygnięcie, który układ jest bardziej funkcjonalny” (s. 48 wstępu). Pozostałe zasady edytorskie zgodne są z obowiązującymi w tomach poprzednich (s. 49—50). Praca opatrzona została obszernym wstępem, bibliografią, indeksem nazw miejscowych, indeksami: nazw osobowych i rzeczowym, mapą rozmieszczenia zabytków epigrafiki Kujaw Brzeskich i zestawieniem alfabetycznym inskrypcji. Po raz pierwszy w tej serii edycję zdobią fotografie (24). Wydrukowana została na dobrym papierze, ma sztywną okładkę i gustowną obwolutę. Z pozoru więc książka prezentuje się okazale, co nieczęsto spotyka się dzisiaj na rynku wydawniczym. Jej atuty na tym jednak prawie się kończą. Czytelnika, który zechce skorzystać z tego wydawnictwa źródłowego spotyka zawód i rozczarowanie. Inskrypcje wydane są źle, poszczególne pozycje cech-

i Wright), należy uwzględnić wyniki najnowszych polskich badań: M. Sobieraj, *Dekoracja malarska karolińskiego rękopisu w Bibliotece Kapitulnej na Wawelu*, „Zeszyty Naukowe UJ”, Prace z Historii Sztuki 12, 1976, s. 9—56; K. Białoskórska, *Jeszcze o pochodzeniu rękopisu kazań wielkopostnych Biblioteki Kapitulnej w Krakowie*, [w:] *Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*, Warszawa 1986, s. 69—92.